

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Ткач Ганна Валеріївна,

к.п.н., старший викладач

Харківський національний економічний університет

ім.Семена Кузнеця

м.Харків, Україна

annatkach2311@gmail.com

Анотація: в статті відображені становлення та розвиток термінології державо управління, розглянуті проблема виникнення нових відтінків значень і розширення семантичної структури термінів державного управління належить до поширених явищ у формуванні сучасної української термінології державного управління.

Ключові слова: термін, українська термінологія, словник, державне управління.

Питанню походження терміносистем мови присвячено багато праць в сучасному мовознавстві, зокрема дослідження В.Лейчика, Д.Лотте, Н.Клименко, А.Д'якова, Т.Кияка та інших. Явища синонімії, омонімії, полісемії в різних галузевих терміносистемах стали об'єктом мовознавчого зацікавлення І.Ковалика, В.Грещука, В.Пілецького, Г.Наконечної. Такі загальнономовні явища, як синонімія, омонімія, антонімія, паронімія в українській термінології державного управління мають свої особливості.

Специфіка державного управління як виду діяльності і як галузі науки, а також тривале входження в українську наукову термінологію запозичень з інших мов зумовили генетичну неоднорідність лексичного складу сучасної

української термінології державного управління.

У сучасному мовознавстві за лінгвістичним та хронологічним критеріями виокремлюються такі групи термінів української термінології за походженням:

- 1) спільнослов'янські терміни;
- 2) давні іншомовні запозичення;
- 3) нові іншомовні запозичення.

1. Терміни спільнослов'янського походження сягають корінням у праїндоевропейську та спільнослов'янську добу (*закон, служба, держава, посол, управа, управління*).

Давність побутування названих слів підтверджують пам'ятки української писемності, у тому числі такі лексикографічні праці, як “Лексисъ” Лаврентія Зизанія, “Лексиконъ славенороскскій” Памва Беринди, “Словарь української мови” Б.Грінченка, а також низка спеціальних досліджень.

2. Давні іншомовні запозичення.

До давніх належать запозичення з латинської і грецької мов, які потрапили в українську мову через польську: *акт, адміністрація, асигнація* та ін.

Безсистемне запозичення назв на позначення управлінських понять у період відсутності науки державного управління часто призводило до паралельного вживання в мові двох назв одного і того ж поняття.

2. Нові іншомовні запозичення. Цей пласт термінології державного управління є найбільшим. До них відносяться запозичення другої половини XIX – XX століття. У цей період в українському науковому житті спостерігається активне використання чотирьох мов (української, російської, німецької, польської), що позначилося і на характері термінологічних запозичень.

Серед нових запозичень у системі сучасної української термінології державного управління виділяються інтернаціоналізми, росіянізми та

запозичення з інших мов.

У сучасних наукових роботах, присвячених проблемам термінології, процес запозичення більшість дослідників розглядає як нормальну функцію лінгвістичного життя, яка набуває особливої перспективності і тому заслуговує на серйозну увагу саме у галузі термінології [1,3-11]. Термінологічне запозичення, на відміну від власномовного терміна, що утворився шляхом розвитку нового значення в слові, виразніше передає означуване поняття. Окрім того, іншомовні терміни полегшують міжнародні контакти на науковому, технічному рівнях [2, 134].

Одним із засобів передавання запозичень можна вважати калькування. Серед сучасних термінів державного управління багато кальок із російської мови: *законодавчий* (рос. *законодательный*), *самовизначення* (рос. *самоопределение*), *суміщення* (посад) (рос. *совмещение*), *багатопартійність* (рос. *многопартийность*).

За ступенем і характером спеціалізації термінологічних одиниць у складі української термінології державного управління виділяють загальнонаукову (*аналіз, метод, функція, концентрація*), міжгалузеву (*органи виконавчої влади, державний бюджет, фіскальна політика*) і власне термінологію державного управління (*управлінське рішення, державна служба, державне управління*).

Характерною рисою української термінології державного управління є наявність значної кількості термінів з інших галузей. Унікальність української термінології державного управління в тому й полягає, що нечисленне ядро основних власне управлінських термінів формує всю систему.

Отже, сучасна українська термінологія державного управління неоднорідна за походженням. Найбільшою кількістю представлені в ній терміноодиниці, запозичені протягом двох останніх століть.

У більшості праць, присвячених проблемі загальномовної синонімії, переважає думка, що це явище базується передусім на предметно-поняттєвій

основі, а синоніми відрізняються відтінками значень або стилістичним забарвленням чи обома цими ознаками [3, 66]. Деякі дослідники твердять, що непослідовно визначати синонімію на предметно-поняттєвій основі, яка співвідноситься із зовнішніми щодо мови чинниками, а слід вважати її явищем, повністю замкненим у мовному колі. Незважаючи на протилежність наведених думок, вони все-таки мають спільне – розуміння того, що з синонімічного ряду загальноновживаних слів (незалежно від того, під впливом яких чинників він склався) мовець найчастіше інтуїтивно вибирає найкращу форму висловлювання.

У термінології ж, де відсоток підсвідомого невеликий, теоретично синонімія неможлива, але на практиці синоніми існують. Логічно передбачити, що термінологічна синонімія за багатьма параметрами відрізнятиметься від подібного явища в загальноновживаній лексиці. Якщо поняття, увійшовши складовим елементом до лексичного значення слова, перестає бути логічною категорією і перетворюється в лінгвістичне явище, то поняття, яке стоїть за певним терміном, у мовне явище не перетворюється. Найважливіші ознаки поняття можуть називатися в терміні або не називатися, проте суть залишається та сама: ці ознаки приписуються терміну, його визначенням і не залежать ні від чого іншого в слові.

Серед термінів державного управління вирізняються абсолютні синоніми, до яких відносяться термінологічні (дублетні) пари, чії компоненти мають спільне визначення. Групу слів з тотожними значеннями виокремлює переважна більшість мовознавців, по-різному називаючи їх: “абсолютні синоніми” (Л.А. Булаховський), “стопроцентні синоніми” (О.О.Реформатський), “точні (рівнозначні) синоніми” (Ю.Д. Апресян). Проте в мовознавців існують й інші, часто суперечливі, визначення цього поняття.

У сучасній українській термінології державного управління кількість дублетних пар досить висока, пор.: *радник – консультант; вторгнення – інвазія; згода – консенсус; продовження – пролонгація, міський голова – мер, голова обласної державної адміністрації – губернатор, місцевий –*

муниципальний, уповноважений з прав людини – омбудсмен, служба в органах місцевого самоврядування – муниципальна служба.

У сучасний період розвитку української термінології державного управління абсолютні синоніми у її складі виникають як наслідок запозичень з англійської (*голова Верховної Ради – спікер; образ – імідж і под.*) та з французької (*незалежність – суверенітет; виборці – електорат* та ін.) мов.

Наявність абсолютних синонімів є характерним явищем для розвитку багатьох терміносистем. Воно має як позитивні, так і негативні риси. Якщо існування дублетних пар в термінології однієї науки є виявом співіснування в цій галузі знань двох термінологічних систем, які можуть перехрещуватися, а можуть існувати окремо, – це позитивний наслідок абсолютної синонімії, який свідчить про високий рівень системності всередині кожної із цих термінологій. За таких умов відбувається спеціалізація цих терміносистем: для широких мас суспільства існує національна термінологія, умотивованість одиниць якої допомагає зрозуміти суть поняття (*згода, заборона, нарада*), а відповідні їм терміни-інтернаціоналізми є засобом формування наукового тексту (*консенсус, вето, саміт*).

До негативних наслідків співіснування термінів – абсолютних синонімів можна віднести переобтяження системи лексичними елементами, що певною мірою розхитує її, оскільки під дією внутрішньомовних законів за термінами-дублетами можуть закріпитися логіко-понятійні відмінності.

У терміносистемі державного управління, як і загалом у мові, помітна тенденція розрізнення однакових за значенням термінів, тому такі терміни не можуть існувати постійно. З плином часу абсолютні синоніми, якщо не зникають, а залишаються функціювати, розрізняються, розходяться або за значенням, або стилістично.

Синонімічні пари можуть створюватися із термінів різного походження:

1) через паралельне співіснування українського й російського терміна, причому більша частотність уживання властива другому: *строк – термін, прийом – приймання, правомочний - правомірний;*

2) через співіснування двох термінів-інтернаціоналізмів у межах системи: *муніципальний – комунальний, брифінг – прес-конференція*.

Як вважають науковці, перший підвид синонімії для досліджуваної терміносистеми є негативним, оскільки російські запозичення не називають якихось нових понять, які б не мали в системі української термінології державного управління інтернаціональних чи українських національних відповідників. Російські національні терміни не сприяють також процесу наукової інтеграції, оскільки не є інтернаціоналізмами. Другий із названих типів синонімії, незважаючи на інтернаціональний характер компонентів термінологічної пари, призводить до перевантаження системи зайвими одиницями.

Питання синонімів словотвірного рівня в сучасній лінгвістиці є дискусійним. У дослідників немає єдиного погляду щодо їх визнання, статусу, класифікації, а також причин їх появи. Похідні слова з близькими лексичними значеннями, які утворені або різними способами словотвору, або в межах одного способу словотвору є утвореннями різних моделей відносять до словотвірно-морфологічних синонімів.

В українській термінології державного управління вирізняються такі групи словотвірних синонімів:

1) синонімічні одиниці різних способів термінотворення: *міськрада – міська рада*;

2) синонімічні похідні слова різних моделей морфологічного способу словотвору: *денонсація – денонсування, приватизація – одержавлення, консулат – консульство*;

3) терміни-синоніми на базі синтаксичного способу словотвору: *орган держави – державний орган, урядова криза – криза уряду*.

Крім власне словотвірної синонімії, у сучасній українській термінології державного управління наявна семантико-словотвірна синонімія, яка служить для оформлення відтінків значення у деяких термінах:

адміністрація – адміністрування, декларація – декларування.

Для терміносистеми державного управління властива подвійна синонімія, зумовлена використанням поряд із словесними назвами реалій їх буквеного вираження: *ВР АРК – Верховна Рада Автономної Республіки Крим, ГоловКРУ України – Головне контрольно-ревізійне управління України, ДПА – Державна податкова адміністрація.*

Українській термінології державного управління, як і більшості галузевих терміносистем, властиві родо-видові відношення між одиницями, коли родовий термін у функціональному плані може замінити видовий, наприклад: *управлінські рішення – рішення, соціальна держава – держава, державна влада – влада.* Такий вид синонімів можна виявити лише в певних контекстах, де підкреслено спільне значення синонімічних термінів [4, 242].

Скорочення одного з компонентів синонімічного ряду може відбуватися не на основі родо-видової заміни, а через свідоме опущення “неважливих” елементів словосполучень: *органи державної влади – органи влади, органи місцевого самоврядування – органи самоврядування, міські голови міст обласного значення – міські голови, прем’єр-міністр – прем’єр.*

Для української термінології державного управління характерною є також смислова синонімія. Такі синоніми є засобом вираження особливостей одного поняття, тобто передають різні додаткові смислові відтінки. Незважаючи на те, що такого типу синонімію низка дослідників не визнає взагалі (“немає термінів-синонімів (термінів – близькоспоріднених слів), а є терміни-дублети”) [5, 226]. Терміни, зміст яких майже однаковий, часто визначають як квазітерміни.

Залежно від компонента, що допомагає розрізнити значення смислових синонімів української термінології державного управління, серед останніх вирізняються такі групи:

- синоніми, у значенні яких підкреслена певна характерна риса чи ознака позначуваного ними явища: *одностайно – одногolosно – однозгідно, голова – предсідник;*

– синоніми, що відрізняються характером позначуваної дії: *приймати* “затверджувати що-небудь одноособово” – *ухвалювати* “виносити колективне рішення”. Терміни української термінології державного управління, що належать до цих синонімічних рядів, крім перших, утворилися внаслідок активізації окремих відтінків значень у певної групи лексики;

– синоніми, відтінки значень яких перебувають у тісному зв’язку з характером сполучуваності: *законний* – *правомірний* – *правний*.

Наявність в українській термінології державного управління термінологічних одиниць, здатних розвивати відтінки значень, свідчить про елементи синонімії в термінології. Наприклад, терміни *управління* – *керування* розрізняються відтінками значень: перший термін вживають частіше на означення стосунків між людьми за обов’язкової наявності правового аспекту цих стосунків, а *керування* стосується діяльності, спрямованої на отримання корисного результату (продукції, науково-технічних даних тощо).

Ведучи розмову про термінологічну синонімію, варто звернутися до поняття “фонетичні варіанти”. Варіативність звукового вираження і графічного оформлення деяких одиниць української термінології державного управління зумовлена співіснуванням в українській мовознавчій науці двох традицій передавання запозичених слів – східноукраїнської і західноукраїнської. Якщо в загальнолітературній мові фонетичні варіанти є засобом досягнення милозвучності, то в системі української термінології державного управління подібні варіанти (*інаугурація* – *інавгурація* – *іногурація*, *ранг* – *ранг*, *декларація* – *деклярація*, *паблік рилейшин* – *паблік рілейшенз*) є ознакою відсутності термінологічного стандарту на сучасному етапі розвитку цієї галузі знань, невнормованістю українського правопису.

Зважаючи на те, що високий ступінь синонімічності характерний переважно для тих терміносистем, які перебувають на етапі становлення,

кількісне збільшення синонімів, яке спостерігається сьогодні, свідчить, що терміносистема державного управління є в стадії розвитку.

Хоча синонімія є небажаним явищем у термінології, у сучасному мовознавстві все частіше звучать аргументи на захист синонімії, оскільки штучне вилучення синонімів веде до зайвої формалізації наукового мислення. Очевидно, доцільним є збереження національно-інтернаціональних дублетів з метою забезпечення, з одного боку, спадкоємності термінології в національних межах, з іншого – для полегшення утворення похідних термінів.

Синоніми допомагають з'ясувати, чи маємо ми в багатозначності справу з різними значеннями і відтінками значень одного і того ж терміна чи з омонімом [6, 49]. Проте термінологічна синонімія відрізняється від загальномовної тим, що закріпленість за поняттям практично не дозволяє терміну розвивати свої синонімічні ряди.

Отже, упродовж ХХ століття деякі терміноодиниці української термінології державного управління зазнали відчутного зрушення в семантиці. Поява видозмінених значень у термінах викликана не тільки потребою називати нові реалії суспільного життя, а й соціально вагомою переоцінкою вже відомих понять державного управління.

Одним із найбільш інтенсивних процесів, які характеризують розвиток української термінології державного управління в ХХ столітті, є зміна соціальних особливостей значень терміноодиниць.

Отже, проаналізувавши парадигматичні відношення, лексико-семантичні та стилістичні зміни значень досліджуваної терміносистеми можна зробити такі висновки:

1. Парадигматичні відношення наявні в термінології будь-якої галузі характерні й для термінів державного управління.
2. Зміни значень термінів зафіксовані у словниках різних періодів розвитку мови, що є свідченням динаміки в досліджуваній терміносистемі.
3. Процес залучення термінологічної лексики державного управління до

широкого вжитку (детермінологізація) не спадає, а зростає.

4. Серед стилістичних змін найактивніше відбувається деідеологізація окремих терміноодиниць державного управління, що є результатом зміни ставлення суспільства до тих чи інших управлінських реалій.

Список літератури

1. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.
2. Кочан І.М. Іншомовні слова в сучасній технічній термінології // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. Матеріали засідань мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994-1995 років. – Львів, 1996. – С.129-134.
3. Ткач Л.О. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця ХІХ-ХХ ст. (зовнішні чинники) // Мовознавство. – 2000. – № 6. – С. 23-27.
4. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: Высш. школа, 1982. – 271 с.
5. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1970. – 306 с.
6. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории / Отв. ред. Т.Л.Канделаки. – М., 1989. – 246 с.